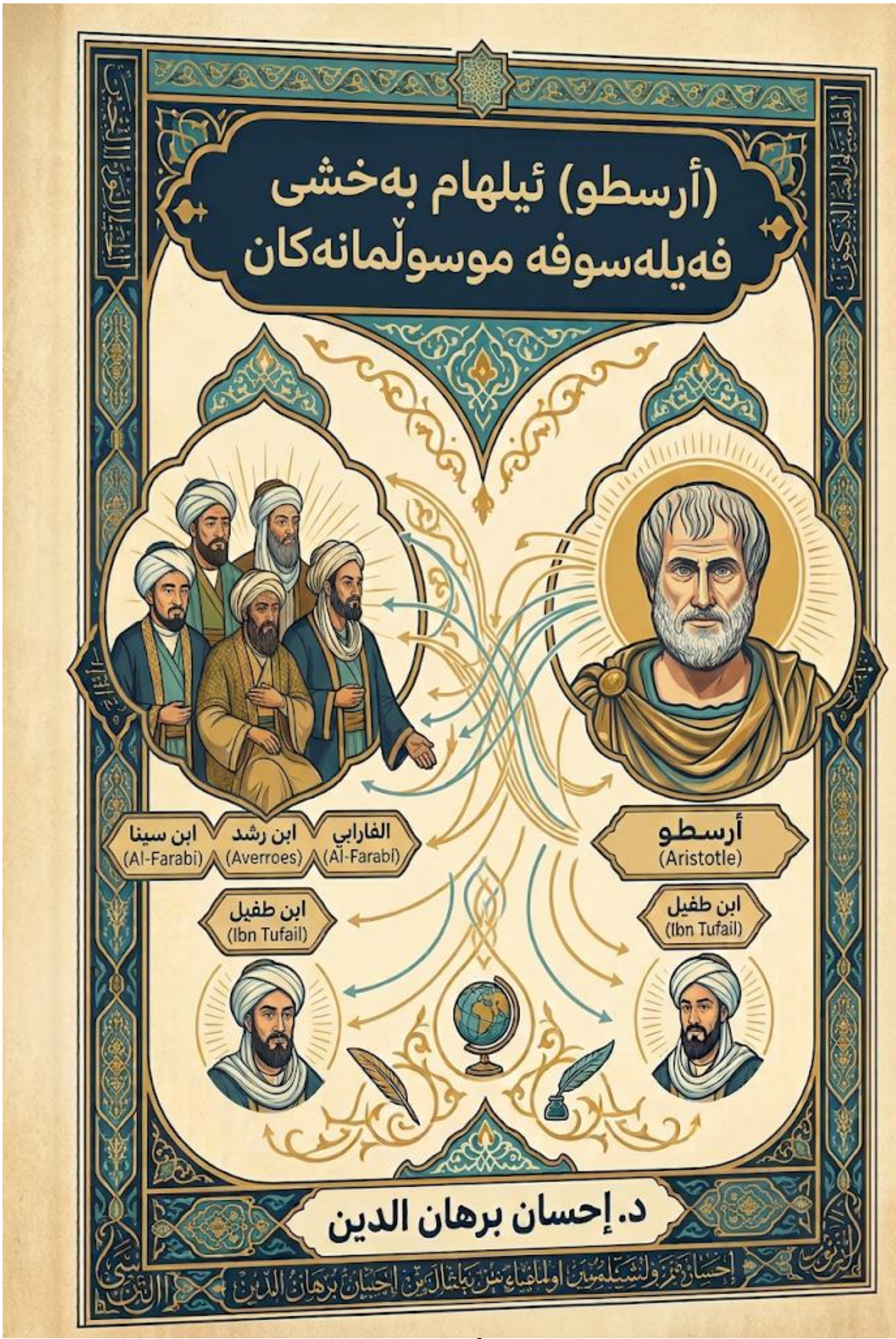
(أرسطو) ئیلهام بەخشی
فەیلەسوفە موسوڵمانەکان
الفارابي (Al-Farabi)
ابن رشد (Averroes)
ابن سينا (Al-Farabi)
أرسطو (Aristotle)
ابن طفيل (Ibn Tufail)
ابن طفيل (Ibn Tufail)
د. إحسان برهان الدين

أرسطۆ

ئیلهام بەخشی فەیلەسوفە موسوڵمانەکان

ئامادەکردنی

د. إحسان برهان الدين

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله لا نحصى ثناء عليه هو كما أثنى على نفسه، وأصلي وأسلم على من بعثه الله رحمة للعالمين و على آله و صحابته الكرام ومن تبعهم وسار على نهجهم إلى يوم الدين.

(رَبَّنَا آمَنَّا بِمَا أَنزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ)

(أرسطو) كه له كولتوری عەرەبيدا به (أرسطاليس) دەناسرێت، فەيلەسوفێكی یۆنانیه، لەساڵی 384پ ز لەدایكبووەو و له ساڵی 322پ ز كۆچی دوایی كردووه ، قوتابی ئەفلاطۆنه كه بەگەورەترین فەیلەسوفەكانی یۆنان دێته ئەژمار وبیست ساڵ لەبەر دەستی ئەودا زانست فێر بووه ، له زۆربەی بوارەكانی زانستدا نووسینی هەبووه وەكو فیزیا و شانۆ و هۆنراوەو ڕەوانبێژی ومۆسیقا وسیاسەت و...هتد.

- أرسطۆ ئینتیمای بۆ كۆمەڵێك هەبوو به شوێنكەوتنی "اسقلبيسوس" دەناسران، كه له بیروباوەڕی ئەواندا خواوەندی پزیشكی بووه، نەشزانراوه أرسطۆ له ژیانیدا به پیشەی پزیشكی خەریك بوو بێت. بەڵام باوكی پزیشكی تایبەتی پادشای مەقدۆنیا "آمنتاس " ی دووەم بووه، بەڵام باوكی هەر زوو مردووه و ئەرستۆ له لایەن خزمێكییەوه پەروەردە كراوه و ژیانێكی نا جێگیری بەسەر بردووه.

- له سەرچاوەکاندا بەوە وەسف کراوە کە لە قسەکردندا سەرزمانی گرتووە، لاشەیەکی لاوازی هەبووە و چاوی بچووك بووە، بە جلە بریق وباقەکانی و بە هەردوو ئەنگوستیەلەکانی و شێوازی داهێنانی قژی سەرنجی خەڵکی ڕاکێشاوە، ئەو پەیکەرەش کە ئێستا لە مۆزەخانەیەکی ڤییەننایە هیچ بەڵگەیەك نییە کە پەیکەری ئەو بێت ووینەی ڕاستەقینەی ئەو بێت.

- هەر لە تەمەنی حەڤدە ساڵییەوە باوکی ناردی بۆ ئەسینا بۆ تەواوکردنی خویندن و فێربوون، لەوێ چووە ئەکادیمیای ئەفلاتۆن و لەوێ فێری زانستەکانی فەلەك و ئەندازیاری و ماتماتیك و زانستی تر بوو.

- هەندێ لە توێژەران پێیان وایە ئەرستۆ تاکو مردنی مامۆستاکەی لەسەر ڕێبازی ئەفلاتۆن بووە، هەندێکیش پێیان وایە هەر لە ژیانی

مامۆستاکەیدا لێی جیابووەتەوە و ئەفلاتۆن وتوویەتی ئەرستۆ من بە چاوێکی کەمەوە تەماشا دەکات. بەڵام بەهەر حاڵ ئەرستۆ لەدوای مردنی مامۆستاکەی قۆناغێکی نوێ لە ژیانی مەعریفیدا دەست پی دەکات.

-لە تەمەنی پەنجا ساڵیدا لەدوای گەشتێکی زانستی بەرەو ئاسیای بچووك گەڕاوەتەوە بۆ ئەسینا و هەڵساوە بە دامەزراندنی "اللوقیوم" کە قوتابخانەیەکی سەربەخۆی زانستی بووە و ئیسکەندەری مەقدۆنیش یارمەتی داوە و هاوکاری بۆ ئەو مەبەستە پێشکەش کردووە. ئەرستۆ دوو جۆر وانەی هەبوو بەیانیان بۆ فێرخوازانی زانست و ئێواران بۆ هەندێ مشتومڕی سیاسی وباسی تر بۆ خەڵکی بەگشتی .

- ابن الندیم لە کتێبی بەناوبانگی (الفهرست) دا کتێبەکانی أرسطوطالیس ی کردووەتە ئەم بەشانەوە: (المنطقیات، الطبیعیات، الإلهیات، الأخلاقیات). بەڵام مصطفی النشار لە کتێبی

"أرسطو رائد التفكير العلمي" كردوویەتی بە ووبەشەوە و بەشێوەیەکی جیاوازتر دابەشیانی کردووە. بەهەر حاڵ دەوترێت زیاتر لە 400 کتێبی هەبووە زۆربەی لەناو چووە و بەدەستمان نەگەیشتووە،

-بەڵام هەندێ لە مێژوونووسە عەرەبەکانی وەکو "ابن القفطي" و"ابن أبي أصيبعة" 92 کتێبیان بۆ ئەرستۆ ئەژمار کردووە.

شوێنکەوتووانی أرسطۆ لە دەستەواژەی عەرەبی بە (المشائين) دەناسرێن، چونکە ئەو بە رێکردنەوە قسەی بۆ قوتابیەکانی دەکردو وانەی پێدەدان.

باوکی پزیشکی تایبەتی ئەسکەندەری مەقدۆنی بوو ، بەڵام ئەو پادشایە لە ساڵی 322پ ز مرد و ئەرستۆ یش بە لایەنگری ئەو دەناسرا بۆیە کە ئەسینا کەوتە دەستی دوژمنانی ئەسکەندەر، ئەرستۆ هەڵهات بەرەو شاری خەلسیس ولەوێ نەخۆش کەوت ومرد.

قسه نییه لەسەر ئەوەی ئەرستۆ بلیمەت وزانایەکی گشتگیر بووە ، بەڵام لەبەر ئەوەی تەنها پشتی بە عەقڵی خۆی دەبەست دوور لە ڕووناکی وڕێنموونی وەحی ودینی ئیلاهی، بۆیە وەکو زانایان دەڵێن کەوتە زۆر هەڵەی گەورەوە.

-بیرۆکەکانی ئەرستۆ تاکو ساڵی 329میلادی لە ئەسینا بەوانە دەوترانەوە، تاکو ئەوکاتەی ئیمبراتۆر جوستنیان هات و قوتابخانە فەلسەفییەکانی هەمووی داخست.

-بەڵام لەو سەردەمەی بە (العصر الوسیط) دەناسرێت، فەیلەسوفە عەرەبەکان دەستیان کرد بەشەرحی کتێبەکانی ئەرستۆ و ابن رشد هەڵسا بە وەرگێڕانی کتێبی (الكون والفساد) و لەوکاتەوە ئیتر ابن رشد بە مامۆستای دووەم ناسرا واتە مامۆستای یەکەم ارسطۆطالیس بووە و ئەویش دووەم.

-فەیلەسوفە عەرەبەکانی وەکو ابن سینا والکندي والفارابي. بە توندی کەوتنە ژێر کاریگەری ئەو فەیلەسوفەوە، دواتر لەسەردەمانی دوای ئەواندا کاریگەری ئەرستۆ بە سەر فەیلەسوفەکانی ڕۆژئاوا بەزۆری دەرکەوت وەکو: دیکارت وکانْت.

- دوای ئەوەی فەیلەسوفە عەرەبەکان کتێبەکانی ئەرستۆیان وەرگێڕا و شەرحیان کرد، بیرۆکەکانی ئەرستۆتالیس کەوتە ناو کتێب وسەرچاوەی جەماعەتە ئیسلامییەکان، بەتایبەتی لەبواری منطق دا أبو حامد الغزالي بنەما ئەرستییەکانی وەکو ئامرازێك بۆ گفتۆگۆ و مشتومڕی لە باسەکانی بیروباوەڕدا بەکارهێنا ووابنەبینی هیچ تێکگیرانێکی لە گەڵ عەقیدەدا هەبێت وئەوەش سەرەتایەکی زۆر خراپ بوو کە دواتر سەرانی قوتابخانەی ئەشاعیرە بەتایبەتی ڕازی تبني کرد و بەکاری هێنا، بۆیە زۆر باوە وئاساییە لە کتێبەکانی ئەو قوتابخانەیە زاراوەکانی وەکو:

(الجوهر، العرض، الكم، الكيف) بەکاربهێنن بۆ باسەکانی الأسماء و الصفات لە کتێبەکانیاندا.

- هەروەها ئەشاعیرە بۆ دژایەتی خودی فەلسەفەش لەو بەشانەی کە دژایەتییان دەکرد بەهەمان شێوە پەنایان بۆ فەلسەفەی ارسطۆ برد، بۆ نموونە غەزالی لە کتێبی (تهافت الفلاسفة) بۆ بەرپەرچدانەوەی بان رشد و فەلاسیفە بەگشتی پەنای بۆ بنەماکانی فەلسەفەی أرسطو برد.

-دزەکردنی فیکری ئەرستی بۆ ناو علم الکلام بەیەك جار نەبوو بەڵکو بەچەند قۆناغێکدا تێپەڕی، سەرەتا لە کتێبەکانی (المستصفی)ی غەزالی و "البرهان في أصول الفقه" ی ئیمامی حەرەمەینی جوەینی دەستی پێکرد.

بەڵام دواتر کار بەوە نەوەستا تەنها کەوتنە ژێر کاریگەری بێت، بەڵکو زۆر بەڕوونی و بەزەقی شوێنکەوتنی زانایانی کەلام بۆ

فەلسەفەی ارسطۆ و فەلسەفەی یۆنانی بەگشتی دەورکەوت، بۆ نموونە لە کتێبەکانی :

■ "نهاية الأقدام في علم الكلام" ی الشهرستاني.

■ "المطالب العالية من العلم الإلهي" و"محصل أفكار المتقدمين والمتأخرين"ی فەخری ڕازی.

لەگەڵ ئەوەش کە ارسطۆ زانایەك بووە و وەکو وتمان لە چەندین بوارەکانی مەعریفەتدا بلیمەت بووە ، بەڵام زانایان هەڵەی زۆر گەورەیان لەسەری تۆمار کردووە، و

ئەمانەی خوارەوە هەندێکە لە بۆچوونە هەڵەکانی ئەرستۆ کە کورد واتەنی مشتێکە لە خەروارێك وتەنها بۆ نموونە هێناومەتەوە ولە قسەی زانایان و توێژەران وەرمگرتووە:

-ئەرستۆ دەیووت: پەروەردگار تەنها شتە سەرەکییەکان دەزانێت و ئاگای لە وردەکاری شتەکانی تر نییە کە لەم گەردوونەدا دەگوزەرێت .

هەروەها وەسفی الله ی بە (المحرك الذي لا يتحرك) و (العلة الأولى) دەکرد واتە: ئەو بزوێنەرەیە کە خۆی نابزوێت! دانی بەوەدا دەنا الله سیفاتی بێکەم وکوڕی تێدایە، بەڵام هاوکات دەیوت هێزی نییە...

بە (جوهر) ناوی دەبرد و لە کاتی وردبوونەوە لە پێناسەکەی وا دەردەکەوێت الله ی تەنها بە عەقڵێکی بەتوانا وێنا کردووە.

لە کاتی وردبوونەوە لە تێگەیشتنی ئەرستۆ بۆ زاتی الله و پێناسەکانی بۆ ئەو زاتە بە ڕوونی لە کاریگەربوونی زانا و فەیلەسووفەکانی موعتەزیلە و ئەشاعیرە وفیرقەکانی تر تێدەگەیت بە فیکری ئەرستۆ و ئەفلاتۆن.

-لێرەدا بە کورتی ئاماژە بە ئەو بنەمایانە دەکەم کە تاقمە ئیسلامییەکان سەبارەت بە الله عزوجل وسیفاتەکانی کەوتنە ژێر کاریگەری فەلسەفەی ارسطۆ ولە کاتی تر إن شاء الله بە شیکراوەیی باسی دەکەین:

- له بنەمای "المحرك الذي لا يتحرك" نکۆڵی کردنیان له سیفەتە خەلەرییەکانی الله عزوجل وەرگرت وەکو هاتن و دابەزین و پێکەنین و سیفەتەکانی تر. چونکە ئەرستۆ پێی وایە جوڵە و گۆڕانکاری بەڵگەی لەسەر نەقس و کەموکورتی ونابێت الله بەوە وەسف بکرێت.

- دابەشکردنی (الجوهر والعرض) بە پێی ئەم وتەی ئەرستۆ بۆ نموونە ئەشاعیرەکان وتیان الله نابێت لەسەر عەرش بیت چونکە ئەگەر وابێت واتە (جسم)ە و پێویستی بە شوێنە ولەم باسەوە بۆ فەلسەفەیەکی ئەرستی دووردرێژ دەرچوون و بەرگێکی ئیسلامیشیان بە بەرگی ئەو بیرۆکە ئەرستییەدا کرد.

■ لەبەر ئەوەی لە (التركيب والتبعيض) ڕزگاریان بیت کە ئەرستۆ باسی دەکات، هەڵسان بە نکۆڵی کردن لە سیفاتەکانی الله عزوجل و سەرلەبەریان بەواتای تر تأویل کرد جگە لە حەوت سیفەت نەبێت.

■ بەهۆی بنەمای "القدم الأزلي" هەڵسان بە نکۆڵی کردن لە شوێن و جێگا بۆ الله عزوجل و وتیان الله نە لناو جیهانە و لە دەرەویەتی و نە لەهیچ شوێنیکی ترە چونکە ئەگەر لەهەر شوێنیکی تر بێت واتە ئەو پێویستی بە شوێن و جێگایە.

■ هەروەها لەبەر ئەوەی لە مەسەلەی جیگیر کردنی هیچ جوڵە و قسەیەکی یەك بەدوای یەکدا خۆیان دەرباز بکەن کە ئەوە بەشێکە لە فەلسەفەی ارسطۆ دەربارەی الله عزوجل، نەفی قسەکردنیان لە الله عزوجل کرد و جۆرە قسەکردنێکی تریان بۆی جیگیر کرد کە

پێی دەوترێت (الكلام النفسي) كە بریتی نییە لە وشە و لە دەنگ بەڵكو قسەیەكە لەناو دەرون ونەفسی الله تعالی درووست دەبێت وبەوەش تەواو لە بیرۆكەی خەلقی قورئان نزیك بوونەوە كە چەند تاقمێكی ئیسلامی تەبەننی دەكەن.

بە كورتی ئەو پەروەردگارەی ئەو باسی دەكات ئاگادارە زانایە، بەڵام بێ دەسەڵاتە! ئەم بۆچوونەش وردەكاری زۆری تێدایە بە وردەكاری زۆرتریشەوە بەرپەرچ دراوەتەوە كە ئێرە جێگای باسكردنی نییە.

- ئەرستۆ دربارەی جیهان وگەردوون دەیووت ئەزەلیەو نەسەرەتای هەیە و نە كۆتایی! هەر بۆیە باوەڕی نەبوو بە بوونی كەسێك بە بێ باوك ودایك درووست بووبێت بە هەمان شێوە باڵندەو و ئاژەڵەكانیش! دیارە ئەمەش پێچەوانەی زانستی نوێیە كە تەمەنی دونیایان بە 13 ملیار ساڵ مەزەندە كردووە ووتوویانە حەتمەن كۆتاییشی هەیە.

- قەناعەتی وابوو جیهان لە پێنج پێکهاتە درووست بووە: خۆڵ وئاو و هەوا و ئاگر وپێنجەم پێکهاتەش بە (أثیر) ناوی دەبرد..بێگومان تێکڕای ئەم بۆچوونانەی هەڵە دەرچوون.

- باوەڕی بە وەسەنییەت و فرە خوایی هەبوو وهەندێ لە هەسارەکانی جیهانی سەرەوەی بە خواوەند وەسف دەکرد.

- ئەم باسانەی سەرەوە وکۆمەڵێك باسی تر کە لەژێر بابەتی (الالهيات) پۆلێن دەکریت بە تەعبیری خۆمان وەکو مولحیدێك یان موشریکێك نووسیوێتی.

جیگای ئاماژەیە هەر یەك لە (البيروني ، ابن تيمية ، ابن القيم ،محمد علي أبي ريان ،ول ديورانت ، برتراند راسل ، ماجد فخري)، بە تێروتەسەل بەرپەرچیان داوەتەوەو بیرۆکەکانیان هەڵوەشاندووەتەوە.

- لە بواری پزیشکیدا زۆر بۆچوونی هەڵەی هەیە: لەوانە دەیوت درووست بوونی کچ وکوڕ پەیوەندی بە چڕی وتەڕی ئاوی پیاو

هەیە. هەروەها زنجیرەیەك بۆچوونی هەڵەی هەیە هەمووی لە خۆیەوە هەڵیهێنجاون وڕاستی نەپێکاوە.لەوانە: دەیووت: ئەگەر برۆی مرۆڤ لار بێت بەرەو لاجانگ ئەوە خاوەنەکەی کەسێکی گاڵتەجار و خراپ وحەسوودە !

یان ئەگەر ناو گوێی تووکێکی کەمی تێدا بێت خاوەنەکەی بیستنی باشە.

یان دەیووت: گوێی گەورە نیشانەی گەمژەیی خاوەنەکەیەتی!

لەگەڵ دەیان بۆچوونی لەم چەشنە.

تێبینی: زۆرێك لە بیرمەند و بلیمەتەکانی جیهان گوێیان زور گەورە بووە..

-لەبواری زانستی فەلەك وگەردووناسیدا دەیوت: هەسارەکان دوو جۆرن جێگیر و جووڵاو ، پێویستیشیان بە هیچ هۆکاریك نییە هەڵیانگرێت.

-له بواری زانستی زیندەوەر و ئاژەڵدا بیردۆزەکانی پێکەنینی مرۆڤ دەورووژێنێ ئەوەندە سەیرو سەمەرەن، تەنها یەك نموونە باس دەکەم ئەو پێی وابوو تمساح زمانی نییە! لە کاتێکدا تمساح زمانێکی زۆر پانی هەیە.

لە بارەی کۆمەڵناسیەوە پێی وابوو یۆنانییەکان باشترین ڕەگەزی مرۆڤەکانن!

- لەبارەی ئافرەتەوە دەیووت: فەرمان بۆ پیاوە نەك بۆ ژن ، سرووشت کەسانێکی ئامادە کردووە بۆ فەرمانکردن وەکو پیاو، کەسانێکیش هیچ ئیرادەیەکیان نییە وەکو کۆیلە.

پێیشی وابوو ئافرەت لە بنەڕەتەوە ژیری تێدا نییە!کۆیلایەتیشی بە پێویستییەکی مرۆڤایەتی دەزانی!

بەدەر لەو خەرمانەی بەدەوری ئەرسطۆ درووستکراوە ئەوەیە ڕاستیەکی ، لەوانەشە کەسێك بەڵگە بهێنیتەوە بە ستایش

کردنی (ابن رشد ، مصطفى النشار ، فؤاد الأهواني ، محمد عابد الجابري) بۆ ئەرستۆ ، بەڵام هەڵوەشاندنەوەی زانایان بۆ هزری ئەو فەیلەسوفە و شیکردنەوەیان بۆ هەڵەکانی هیچ بوارێك ناهێڵێتەوە ئاوڕ لەو ستایشانە بدرێتەوە.

ئەمە جگە لەوەی هەندێ لەئەو کەسانە خۆیان گرفتی گەورە لە دەوری بیروباوەڕیاندا هەیە وەکو ئیبن ڕوشد و محمد عابد الجابري.

بۆ شیکردنەوەی ئەم باسانە و زیاتر شارەزابوون دەربارەی تاوانەکانی ئەرستۆ لە بەرانبەر زانست و عەقڵ و مەنتیقدا.

بروانە :

-(جنايات أرسطو في حق العقل و العلم/الدكتور خالد كبير علال)

کتێبێکی زۆر زانستیە و هەمووی بە بەڵگە و بە قسەی زانایان ووێنە هەڵەکانی .دەسەلمێنێ.

http://www.almeshkat.net/books/open.php?cat=63&

book=6833#.VQ7Foo6_hWE

-وتارێك و راپۆرتێکی کەناڵی الجزيرة دەربارەی ارسطۆ بەناونیشانی: أرسطو.. تلميذ أفلاطون و"المعلم الأول" للمنطق .

ئەم نووسینە لە بنچینەدا وتارێك بوو لە 22-3-2015 بڵاوم کردەوە، بەڵام لەم ڕۆژانە پێداچوونم بۆ کردەوە و زانیاری ترم بۆ زیاد کردووە.